КИТАБЛАР ВӘ РӘ'ЈЛӘР

ГӘҺРӘМАНЛАР КӘНЧЛӘРДИР

Јазычы Салам Гәдирзадәнин «Кәнчлик» нәшријјаты тәрәфиндән чапдан чыхмыш «46 бәновшә» китабыны алмаг үчүн шәһәрин мәркәзиндәки мағазалардан биринә кетдим. Китаб сатылмышды. Икинчи, үчүнчү мағазаја дәјдим, јенә тапа билмәдим. Һәр јанда ејни чавабы ешитдим: сатылыб. Бу, бир тәрәфдән мәни севиндирди, о бири тәрәфдән дүшүндүрдү. Салам Гәдирзадәнин бу китабынын белә сүр'әтлә сатылмасынын сирри вә сәбәби нәдир?! Бу суала бирдәнбирә чаваб вермәк чәтиндир.

О, мүәјјән јарадычылыг јолу кечмиш, фәрди чәһәтләри илә фәргләнән, охучулар арасында танынан, бир чох роман, повест, һекајә вә пјесин мүәллифидир. «Кәнчлик» адлы илк повестиндән тутмуш сон һекајәләринә гәдәр Саламын јарадычылығында ики чәһәт өзүнү даһа габарыг көстәрир: лирика вә сатира. Бунлары паралел апармаға чалышса да, бә'зән бири дикәринә үстүн кәлир, бә'зән бәрабәрләшиб ејни сәвијјәдә инкишаф едир, бә'зән дә бир-биринә гајнајыб гарышыр. Бизчә, лирик чәһәт онун јарадычылығында бөјүк үстүнлүјә маликдир. «46 бәновшә» китабында јазычы мәһз белә әсәрләринә кениш јер вермишдир. Бу китабда кечән бир нечә повест вә һекајә мүхтәлиф илләрин мәһсулудур. Журнал вә гәзет вариантындан охучулара таныш олан бу әсәрләрин бә'зиси ајрыча китаб шәклиндә белә чапдан чыхмышдыр. Илк дәфәдир ки, јазычынын топлу һалда бөјүк һәчмли китабы бурахылыр вә бу, она һүсн-рәғбәт бәсләјән охучуларыны севиндирмәјә билмәз.

«46 бәновшә» китабындакы әсәрләрин мөвзу даирәси мүхтәлиф олса да, онлары бир чәһәт ејни нөгтәдә бирләшдирир. С. Гәдирзадә кәнчләрин һәјатындан јазмағы чох севир. Онун апарычы гәһрәманларынын јашы 20—22-дән јухары дејилдир. Санки о, «Кәнчлик» адлы илк повестиндәки гәһрәманларынын һәјатыны бир даһа инкишаф етдирмиш, онлары башга вәзијјәтдә јенидән көстәрмәјә чалышмышдыр. Бу китабдакы гәһрәманларын дүшдүјү мәкан, шәраит, вахт, заман тамам башга-башгадыр. Онларын һәјаты да мүхтәлифдир. Буна бахмајараг Саламын повестләрини фајдалы вә әһәмијјәтли едән, мүәјјән бир нөгтәдә бирләшдирән, үмуми руһу е'тибары илә јахынлашдыран онларын тәрбијәви чәһәтдән күчлү олмасыдыр. Салам Гәдирзадә истәр севә-севә көстәрдији, истәрсә дә тәнгид едиб гамчыладығы кәнчләрин һәјатыны верәркән, һәр шејдән әввәл, ишыглы бир мәгсәд изләмишдир. Онун бу хејирхаһ мәгсәди һәр лөвһәдә, һәр епизодда ајдын дујулур. Бә'зән мәгсәд ачыг-ајдын дејилмир, һадисәләрин үмуми мәзмунундан, әһвал-руһијјәсиндән доғур.

Бу кәнчләрин өзүнәмәхсус һәјат јолу, талеји вардыр. Онлардан бири алданыр, бири сәһв јола дүшүб, сонрадан өз сәһвини дүзәлтмәјә чалышыр, дикәри мүһарибә чәбһәләриндә гәһрәманлыг көстәрир, бир башгасы исә фачиә илә үзләшир. Бу кәнч гәһрәманлар сафдыр, тәмиздир, көзәл һисс вә дујғуларла јашајырлар. Јазычы онларын мә'нәви аләминә, севинч вә изтирабларына кениш јер верир. Онларын талејини, һәјатыны, бир-бириндән мараглы, бир-бириндән мә'налы һадисә вә епизодларын инкишафыны изләдикчә гәлбимиздә бу кәнчләрә рәғбәт вә мәһәббәт һисси ојаныр.

«46 бәновшә» повестиндә Көнүл адлы тәләбә гызын илк севкиси гәләмә алынмышдыр. Көнүл тәрбијәли, хош арзуларла јашајан, исмәтли, мүасир руһлу бир гыздыр. Илк сәһифәләрдән охучуда рәғбәт һисси ојадан Көнүлүн Дәрјаја севкиси һәгигидир, тәмиздир, үлвидир. Көнүл онун үчүн һәр шејә һазырдыр, буна көрә өзүнү јер үзүнүн ән хошбәхт адамы кими дујур вә Дәрјаја мөһкәм инаныр. Мүәллиф садәловһ, һәр шејә инанан, меһрибан Көнүлүн һәјатыны севә-севә тәсвир едир. Онун Дәрја илә мүнасибәтләри, тој мәчлиси, аилә һәјаты тәбии вә сәмими тә'сир бағышлајыр. С. Гәдирзадә Көнүлүн севки дујғуларынын тәсвиринә кениш јер вермәкдән чәкинмир. Охучу бу шән гызын севинчинә шәрик олур, онун тәмиз дујғулары илә јашајыр. Тојдан сонракы һадисәләрдә дә мараглы чәһәтләр чохдур. Мүәллиф тәләсмәдән, јаваш-јаваш Дәрјанын икинчи симасыны — әсил симасыны ачыб охучуја көстәрир. Мә'лум олур ки, Дәрја севмәдән, тамам башга бир мәгсәдлә евләнмишдир. Һәтта о, Көнүл кими кәнч, көзәл бир гыза хәјанәт едир. Бу һиссәдә тәбии инкишаф едән һадисәләрин ичиндә тәсадүфән баш верән кичик епизодлар да вардыр. Бу тәсадүфи епизодлар нәтичәсиндә Көнүл Дәрјанын она хәјанәт етдијиндән хәбәр тутур.

Үмумијјәтлә, Салам Гәдирзадә әсәрләриндә тәсадүфи епизодларын тәсвириндән дә истифадә едир. Бу исә һәр јердә, һәр заман истәнилән нәтичәни вермир. Бә'зән бу тәсадүфи епизод јеринә дүшүр, о заман тәбии вә инандырычы тә'сир бурахыр. Бир чох һалларда исә бунлара еһтијач һисс олунмур. Дүздүр, белә тәсадүфләрдән доған епизодлар һадисәләрин инкишафында мараг вә интизар јарадыр. Унутмаг олмаз ки, бунун тәбии, инандырычы вә һәјати олмасы да вачибдир. Анчаг С. Гәдирзадә бә'зән буна наил ола билмир. Дәрјанын Көнүлә хәјанәт етмәси бир нечә тәсадүфлә — машынын гәзасы вә кәнчин сәһвән көндәрдији мәктубла верилмишдир. Бизчә, икинчиси сүн'идир, бәлкә дә бу епизода еһтијач јохдур.

Повестдә Көнүлүн Дәрјадан узаглашмасыны верән јазычы бу тәчрүбәсиз, кәнч гызын һәјата мүнасибәтинин нечә дәјишдијини дә көстәрмишдир. О, һәр шејдән әввәл, өзүнүн бөјүк вә чидди сәһвини анлајыр. Мүәллиф биздә белә бир инам ојадыр ки, Көнүл даһа гәтијјәтли, даһа мөһкәм олачаг, һәјата, инсанлара ачыг көзлә бахачаг, өз сәадәтини тапачагдыр. «46 бәновшә» повестиндә Көнүл вә Дәрја хәтти әсас олса да, башга јардымчы һадисәләр, персонажлар: Көнүлүн атасы, Мирзә Мухтар, Емин, Гөнчәбәјим, тәләбә Фәзилә сурәтләри дә мараглыдыр, тәбиидир. Хүсусилә тәләбәләр арасында Фәзилә кими һәр шејдән хәбәри олан, дилли-дилавәр гызлар чохдур. Онун данышыглары повестдә чох тәбии вә чанлы верилмишдир. Бизчә, Дәрја да мүвәффәгијјәтлидир. Сүн'и мәдәнијјәт пәрдәси архасында өзүнүн әсил симасыны кизләдән бу кәнч һејкәлтәраш һәјата, чәмијјәтә јүнкүл мүнасибәт бәсләјир.

«Өмрүн тәзә илләри» повестиндәки Елман да Көнүл кими һәјатда чидди сәһв бурахан, сонра бу сәһвини дүзәлтмәјә чалышан бир кәнчдир. Фикри вә мәгсәди е'тибары илә бир-биринә јахын олан бу әсәрләр васитәсилә мүәллифин кәнчлијин дүзкүн, сағлам јолда олмасы үчүн чалышдығыны көрмәмәк олмаз. Елман чинајәт төрәтдикдән сонра гачыр, кизләнир, фәгәт Мүнәввәр кими ағыллы, тәмиз бир гызла көрүшдүкдән сонра дәјишир. Бу дәјишмә просесини јазычы инандырычы көстәрмәјә чалышмышдыр. Кизләнмәјин мә'насыз олдуғуну анлајан Елман милис шө'бәсинә кедир. Һәбсдән гуртарыб јенидән һәјата гајытмасы, Мүнәввәрлә евләнмәси епизодлары да һәм мараглы, һәм дә ибрәтлидир.

С. Гәдирзадә јенә тәсадүфи баш верән һадисәләрдән истифадә етмишдир. Елман тәсадүфән аталығыны башга бир гадынла көрүр. Јахуд данышыг мәнтәгәсиндә раст кәлдији гызын башгасы дејил, мәһз ресторанда она јемәк верән гыз олмасы вә саир һадисәләр тәсадүфи баш верир. «Өмрүн тәзә илләри» повестиндә бу тәсадүфи јардымчы епизодлар мүәллифин хејринә олмушдур, һадисәләрин бүтөвлүјүнә, ардычыллығына вә тәбиилијинә көмәк едә билмишдир. Бу повестдә бир чох мараглы, психоложи әһвалатларын јығчамлыг хатиринә тез-тәләсик, өтәри верилмәси дәрһал нәзәрә чарпыр.

Китабдакы повестләр арасында «Бурда инсан јашамышдыр» әсәри өзүнүн сағлам руһу, мүсбәт мотивләри чәһәтдән хүсуси мараг доғурур. Бу повестдәки достлуг, бејнәлмиләлчилик, севки, гәһрәманлыг, Вәтәнә мәһәббәт мотивләри ајрыча, дүшүнүлмүш шәкилдә верилмәмишдир. Бунлар садәчә олараг мүәллифин гәләмә алдығы мөвзунун өзүндән, һәм дә тәсвир олунан һадисәләрин, әһвалатларын вә епизодларын билаваситә маһијјәтиндән доғмушдур. Мүһарибә илләринин ағыр, чәтин, гәһрәманлыг вә рәшадәтлә долу күнләриндән бәһс едән бу повестин әсас гајәси совет адамларынын нечә әзмлә, нечә ирадә илә, һеч бир чәтинликдән горхмадан дөјүшдүјүнү, Вәтән үчүн, халг үчүн чандан кечдијини көстәрмәкдән ибарәтдир. Бунлары көстәрмәјә наил олан мүәллиф мүһарибә һәјатындан јадда галан епизодлар јарада билмишдир. О, бүтүн бу епизодлары ајры-ајры, кичик шахәли һадисәләрлә бирләшдириб ваһид бир сүжет хәтти гурмуш вә бу сүжетин әсасында дајанан ики нәфәрә: Сарышын вә Гуламын һәјатына хүсуси диггәт вермишдир. Ејни заманда, С. Гәдирзадә онларын гәһрәманлығыны, фәдакарлығыны, мәһәббәтини һүсн-рәғбәтлә тәсвир етмиш, бүтүн һадисә вә әһвалатларда һәр ики кәнчин нечә дөнмәз, ирадәли, гәтијјәтли олдуғуну көстәрмишдир.

Ата-анасыны, ев-ешијини итирмиш Ленанын — Сарышынын башына кәлән һадисәләри охудугда мүһарибәнин төрәтдији фәлакәтләри ајдын көрмәк олар. Алман солдатыны өлдүрүб гачан Ленанын мешәдә, Микола бабанын јанында галаркән, онун мәсләһәти илә оглан палтары кејинмәси, өз кәндләринә гајыдыб бизим ордуја көмәк етмәси вә бу дөврдәки кениш фәалијјәти илә бағлы олан епизодлар чох мараглыдыр. Гулам да, Сандро да вә башга дөјүшчүләр дә әввәл ону оглан билир, буна көрә адыны Сарышын чағырырлар. О, чох кәнч олмасына бахмајараг һәјаты анлајан, дәрк едән, чәтинликләрлә үзләшән, мөһкәм ирадәјә, чәсарәтә малик бир гыздыр. Гаршысына чыхан манеәләрдән сарсылмајан, әксинә, бүтүн гүввәси вә бачарығы илә мүбаризә апаран Сарышын бөјүк сәдагәтлә вә инамла јашајыр. Јазычы совет кәнчләринә мәхсус мүсбәт чәһәтләри онун тимсалында верә билмиш, унудулмаз бир образ јаратмаға мүвәффәг олмушдур. Охучу кет-кедә Сарышына — Ленаја бағланыр, үрәкдән севир вә повестин сонунда гызын фачиәли өлүмүнә кәдәрләнир. С. Гәдирзадә онун гәһрәманлыгла долу һәјатыны инандырычы, тәбии вә мараглы вермишдир.

Мүәллиф ајры-ајры конкрет лөвһәләрлә бир чох мүвәффәгијјәтли мүһарибә сәһнәләри јарада билмишдир. Онлардан бири, Гуламын Сами Анарбајевлә бирликдә Днепр чајындан кабел чәкмәси епизоду бу чәһәтдән әһәмијјәтлидир. Бу епизод, бизчә, повестин ән јахшы сәһнәләриндән биридир. Јазычы һәр ики гәһрәманын нечә чәтин, горхулу, нечә мәс'улијјәтли вә шәрәфли бир иш көрдүјүнү гәләмә алмышдыр. Онлар бөјүк бир чәтинликлә үзләшсәләр дә, керијә дөнмүрләр. Чајы гајыгла кечәркән, әтрафда партлајан дүшмән мәрмиләринә әһәмијјәт вермәдән ирәлиләјирләр. Гајығын дешилмәси вә ахырда ашмасы, онларын гаршы саһилә чыхмасы әһвалаты бу инсанларын нечә фәдакар, јенилмәз олдуғуну көстәрир. Бу сәһифәләри охујаркән, истәр Гулам Бәдирзадәјә, истәрсә дә Сами Анарбајевә рәғбәт һисси бәсләјирсән. Гулам башга дөјүш сәһнәләриндә дә белә фәдакарлыг, горхмазлыг, гәһрәманлыг нүмунәләри көстәрир. Онун Сарышын — Лена илә севкиси повестдә сәмимијјәтлә, инчәликлә гәләмә алынмышдыр. Бу сәһифәләрдә хош бир лиризм вардыр. Бу севки одун-аловун гучағында доғмушдур, јазычы да ону тәбии көстәрмишдир.

«Бурда инсан јашамышдыр» повестиндә ән мүвәффәгијјәтли образлардан бири, һеч шүбһәсиз, Сандро Меладзедир. Шән, дејән-күлән, горхмаз, зарафатчыл, фәдакар бир кәнч олан Сандро әсил гәһрәманлара лајиг бир һәјат јолу кечир. Онун өлүмү Сарышынын өлүмү кими тә'сирлидир. Јазычы бу сәһнәни күчлү вермишдир. Повестдә дүшмән чәбһәдән фон Бернер, чәпкөз ашпаз Кејерман вә капитан Хенфелд образлары да мараг доғурур. Онлардан ән мүвәффәгијјәтлиси капитан Хенфелд образыдыр. О, әдаләтли, ачыгкөзлү, вәһшиликләрә гаршы амансыз, фашизмә нифрәт бәсләјән бир шәхсијјәтдир. О, Сарышынла әлагә сахлајыр, сонра исә бизим тәрәфә кечир. Мүәллиф повестдә онун тәрәддүдүнү, һәјәчаныны, дахили мүбаризәсини јахшы көстәрә билмишдир. Үмумијјәтлә, Салам Гәдирзадәнин бу повести кәнчлијимиздә нәчиб дујғулар ојадан бир чох мүсбәт чәһәтләри, гәһрәманлыг сәһифәләри, мүбариз руһу нөгтеји-нәзәриндән гијмәтли бир әсәрдир.

Јазычы «Су париси Мариана» повестиндә дә бир тәләбә гызын һәјатыны вермишдир. Анчаг бу гыз башга мүһитдә, капиталист өлкәсиндә, Парисдә јашајыр. О, Саламын кәнч гәһрәманы Көнүлә бәнзәјир, фәгәт онун кими хошбәхт вә фираван бир һәјат кечирмир. Јашамаг үчүн хәстә анасына көмәк етмәкдән өтрү ишләмәјә мәчбурдур. С. Гәдирзадә онун бу ағыр, чәтин һәјатыны верир. Белә бир мүһитдә Мариананын талеји фачиә илә нәтичәләнир. Фәгәт фачиәнин истәнилән јүксәк сәвијјәдә верилмәмәси тәәссүф доғурур. Көзәл, исмәтли Мариананын кәдәрли һәјатыны, онун аттраксиондакы күнләрини бир чох тәбии, һәјати епизодларла верән јазычы, әсәрин финалында сентиментал һиссләрә гапылмыш вә тәләсмишдир. Алберин Розанетта илә Леандрын евиндә көрүшмәси епизоду сүн'и тә'сир бурахыр вә охучуну инандырмыр. Бир дә бу епизодун тәбии инкишаф едән һадисәләр үчүн һеч бир әһәмијјәти јохдур.

«Маһны дағлары ашды» әсәрини С. Гәдирзадә мәнсур поема адландырмышдыр. Бу әсәр санки онун бүтүн повестләринә епилог кими сәсләнир. Һәтта ашағыдакы сөзләри дә һәмин повестләрә шамил етмәк мүмкүндүр: «Зирвәләр кәнчликдән мөһкәмлик, диггәт вә көзәл мә'нәви кејфијјәт көрмәјинчә тәслим олмур». «Маһны дағлары ашды» әсәриндәки Мәсрурә дә, Чинкиз дә елә бил јазычынын кәнч гәһрәманларынын давамыдыр. Мәсрурә бир аз Көнүлә, бир аз Сарышына, бир аз да Марианаја бәнзәјир. Мүәллиф онун симасында кәнчлијин гүввәсини, тәмизлијини, мүгәддәслијини вермишдир. Чинкиз дә Мәсрурәдән керијә галмыр. С. Гәдирзадә тәрәфиндән һәр ики кәнчин тәмиз, мөһкәм севкисинин тәбиәтлә һәмаһәнк тәрәннүмү бир поема кими сәсләнир. Алпинистләрин һәм мараглы, һәм чәтин, горхулу һәјаты фонунда, уча дағларын, гајаларын, сылдырымларын, кечидләрин фонунда ики нәфәр: Мәсрурә вә Чинкиз јазычынын диггәт мәркәзиндәдир. О, Чинкизин Мәсрурәјә мәһәббәтини курултулу, ибарәли сөзләрлә дејил, конкрет, һәјати лөвһәләрлә, деталларла вермишдир. Хүсусилә гызын чантасындан ағыр шејләри кизлинчә көтүрүб өз чантасына гојан, онун јүкүнү јүнкүлләшдирән Чинкизин бу нәчиб һәрәкәти јахшыдыр, хош тә'сир бағышлајыр. Чинкиз аз данышан, һәр аддымда фәдакарлыг көстәрмәјә һазыр олан, алпинистләрин ичиндә горхмазлығы, кәнчлик гүдрәти илә фәргләнән бир адамдыр. Мә'нәви сафлығы јүксәк олан бу ики кәнчин севкиси дә јүксәкдир. Јазычы да онларын бу јүксәк севкисини тәрәннүм етмишдир!

«46 бәновшә» китабындакы һекајәләр дә мараглыдыр. Бу һекајәләрдә дә кәнчләрин вә фәдакар, мәрд, јахшы, хејирхаһ инсанларын һәјаты гәләмә алынмышдыр. Бу чәһәтдән «Һејкәл», «Дәрәгылынч бағларында», «Милис үрәји», «Ата дөзүмү», «Мәним рәфигәм» һекајәләри хүсусилә фәргләнир. Јазычы мөһкәм, ирадәли, нәчиб сифәтли гәһрәманлары севә-севә, үрәклә охучуларына тәгдим етмишдир. Китабдакы «Гәдимәлинин улдузлары», «Гырмызы ишыг», «Вај сәни, Әннағы», «Футбол хырманда олачаг» һекајәләри сатирик планда јазылмышдыр. Бунлар дузлу, һәјати, чанлы һекајәләрдир. Саламын сатира дилиндә тәбиилик күчлүдүр. О, тәнгид етдији адамлара үрәкдән күлүр вә охучуларыны да күлдүрмәји, дүшүндүрмәји бачарыр.

Кәнчләрин һәјатындан јазмаг шәрәфли бир ишдир. Бу саһәдә јазычы Салам Гәдирзадәнин хидмәтләрини тәгдир етмәк олар. «46 бәновшә» китабы көстәрир ки, онун даһа камил, даһа күчлү әсәрләр јазмаға гүввәси вә исте'дады вардыр.

Т. МАҺМУД